

KOZI KÖRPEŞ - BAYAN SULU

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanı, Kazakların aşk destanları içinde, çok eskilerden gelmekte olan ve Kazakların arasında çok yaygın olan bir destan türü. Bu destan, "Kız Jibek" hikayesi gibi sadece Kazakların öz yapıtı değil, bu destanın hikâyeleri başka milletlerde de var. "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" hikayesinin bir çeşidi 1812 senesinde Kazan'da Rusça yayınlandı. Barabin Tatarları ve Kazakların aralarında anlatılan nüshasını Radloff kaydederek, yayınlamış. Buryatçada "Kozın Erkeş" diye bir destan var. Bunların tümü de "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanını sahipleniyorlar. Kazakların içinde bu destanın 16 nüshası var. Asırlar boyunca bir çok şairin anlatması sonucu, çok sayıda nüshasının ortaya çıkması doğaldır. Bilgilerimize göre, "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanlarının bazı nüshaları orjinal, bazıları da yakın XVIII-XIX. yüzyıllarda yeniden yapılmış. Ve bazen, "Noğaylı" diye eski adlar kaybolup onun yerine küçük yüzden Şerkeş boyunun, veya Orta yüzden "Bağanalı" boyunun adları geçiyor. Fakat bunların tümünde ilk konunun özü aynı. Her devrin, her yerin şair kendi ortamındaki dinleyicilere göre anlatlıyorsa da, onun esas özeti, olay akışı aynıdır.

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanını 1870 senesinde Kazaklardan kaydedip, ünlü Rus alimi Radloff Almanca ve Kazakça olarak yayınlamış. Başka bir nüshasını da Kazakların ilk alimi Şokan Valihan ünlü janak şairin kendisinden dinleyerek kaydettim diyor. Fakat bu değerli nüshayı zamanında Şokan yayınlamadığı için araştırmacılar daha henüz bulamadılar.

Doğu edebiyatı ile Arap edebiyatı araştırmacısı Rus alimi Sablukov, 1830 senesinde "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" hikayesini eski Semey bölgesi, Körpekti yakınındaki bir destancıdan kaydetmiş. Orenburg şehri müzesinin yöneticisi Rus tarihçisi Kastane, "Kazak Stepleri ile Orenburg bölgesi" adlı kitabında "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının on çeşit nüshasından söz ediyor. Ve kendisi o kitapta bu destanın tam çevirisini vermiş. Bu Saint-Petersburg'da İlimler Akademisinin dergisinde yayınlanmış. Kastane'nin çevirisi sayesinde "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" hikayesini Kazakça araştırmalar yapan Rus alimi Meliyoronskii de tanımış. Jetisu

Muhtar Awezov

Aktaranlar: Zeyneş İSMAİL - Ahmet GÜNGÖR

bölgesinin gubernatoru (valisi) Kolpakovskiy, 1870 senesinde Semeyden Kapal'a giderken, yolda Aya-göz yakınındaki Kozi Körpeş-Bayan Sulu mezarı diye bilinen mezarı görüp Lepsi ilçesinin yöneticisine bu iki aşkın hikayesini kaydetmesini emretmiş. O Lepsi ilçesinin yöneticisinin emriyle destanın bir nüshasını orman bekçisi Salağayev diye birisi toplayıp sonra Rusçaya çevirmiş. Kastane'nin Rusça yayınlattığı nüshaya da bu hikaye diyorlar. Bunlardan sonra "Kozi Körpeş-Bayan Sulu" destanını Petersburg Üniversitesinin profesörü Berezin toplayıp 1876 senesinde "Türk edebiyatı" adlı kitabında yayınlamış. (III. cilt, 162-170. sayfalar, 1875). 1899 senesinde destanın bir nüshasını da Baranov halkın ağzından kaydederek Petersburg'daki "Niva" dergisinin ekinde yayınlamış.

Bu araştırmacıların içinde Radloff ile Berezin destanın Kazakça nüshasını yayınlamışlar. Kastane tam ve önemli çeviri yapmış. O zaman "Kozi Körpeş-Bayan Sulu" hikayesini Kazak kültürünü araştıran Rus alimlerin okumayını çok az. Onlardan bazıları destanın sadece milletten duydukları hikayesinin özetini Rusça'ya çevirmişler. Örneğin, 1868'de Çar'in emriyle gelen Abramov yolda Kozi ile Bayan'ın mezarını görüp, onların öyküsünü Tobıl bölgesinin "Bestnik" dergisinde Rusça yayınlamış. Türkistan ülkesinin arkeolojisini araştıran Pantusov adlı bir alim de 1898 senesinde Kozi ile Bayan'ın mezarını inceleyip, bu hikayenin bir nüshasını Taşkent'te, daha sonra Kazan'da "Orda Asya eskilerde" adlı kitabında yayınlamış. Bunlardan başka bunun gibi Rusça nüshaları 1877 senesinde "Akonola bölge vedomostinde", 1877 senesinde Ombı şehrinde yayınlanan "Dala valayati" gazetesinde, 1901 senesinde "Torgay bölgesi vedomost"inde yayımlandı.

"Kozi Körpeş-Bayan Sulu" destanını çok araştırıp ona büyük değer veren kişilerden biri Sibirya alimi G. N. Potanin. O "Vestnik Europa" dergisinde, daha sonra "Ruskoye Bogatstvo" dergisinde bu destan üzerine özellikle durup büyük değer verdi. Potanin "Kozi Körpeş-Bayan Sulu" destanını Batı Avrupanın, Rusların, Doğu memleketlerinin birkaç destanıyla karşılaştırarak: "Bu, dünyadaki en değerli edebiyat eseridir."-diye değerlendirmiş. "Kozi Körpeş-Bayan Sulu" destanı için Rus araştırmacıları çok

emek vermiş.

"Kozi Körpeş" destanı hakkında Ekim devriminden bu yana Kazakça yazılan makaleler, okul çalışmaları da az değil. Bunun hakkında birkaç ilmi tez de var. Son üç-dört sene içinde yazılan dissertatslya da Iskak Diysenbayev'in. O "Kozi Körpeş" in tüm nüshalarını tamamıyla sıralayıp analiz etmiş.

Yukarıda saydığımız "Kozi Körpeş" in çeşitlerinden başka J. Düysenbayev, daha iki araştırmacının bulduğu nüshaları da analiz ediyor. Onlardan biri -Frolov'ın nüshası. İkincisi de -Derbisalin'in topladığı nüsha. Son zamanlarda Altay'ın genç araştırmacısı, alimi S. S. Kataş, "Kozi Körpeş" i Altay memleketinin "Kozın Erkeş" adlı halk destanıyla kıyaslayarak araştıran bir eser yazdı. Bunun hakkında Kataş, Kazakistan İlimler Akademisinde tez hazırladı. Kataş'ın araştırmasında sadece "Kozın Erkeş" değil. Altay memleketinde "Kozike-Bayan oru", "Kozike-Bayan sulu" adlı başlıklarla bazıları Kazak destanına çok yakın, bazıları da biraz uzak olsa bile, esasında bu "Kozi Körpeş" destanına benzer çok sayıda halk destanının var olduğu ortaya çıktı.

"Kozi Körpeş-Bayan sulu" sadece alimlerin önem verdiği bir yapıt değil, Rus yazarlarınca da bilinir.

Rusların büyük şairi Puşkin'in bir elyazmasında "Kozi Körpeş-Bayan sulu" destanının Rusça yazılmış bir konusu bulunmuş. Sovyet zamanında Kökçedağlı Rus şairi Tvertin "Kozi Körpeş-Bayan sulu" destanının özetini şiirle Rusça yazmış. Tvertin'in bu destanı 1928 senesinde Kızılorda şehrinde, sonra 1941 senesinde Moskova'da özel destan olarak yayınlanmış. Büyük Kazak şairi Abay, Beysembay adlı bir şaire "Kozi Körpeş" in yeni nüshasını yazılı olarak kaydettirmiş. Bu Besembay'dan alınmış Janak söyledi denilen "Kozi Körpeş-Bayan sulu" destanının bir iki el yazması var. Fakat Beysembay önceki Janak nüshasını değiştirerek anlatmış. Bu Janak, Beysembay nüshasını Muhtar Awezov 1936 senesinde Almatı'da kitap olarak yayınlamıştı. Ve bu nüsha 1939 senesinde yayınlanan "Kahramanlar Destanının" 1. cildinde yer almış. Şu anda "Kozi Körpeş-Bayan Sulu" destanının yayınlanıp tanınan nüshası da bu nüsha. Radloff'un toplayıp yayımlat-

tiği "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanı, devrimden sonra 1925 senesinde Moskova'da Kazakça kitap olarak yayınlanmış. Sabit Mukanov ile H. Beknojin'in 1939 senesinde okullar için yazılan edebiyat ders kitabında bu nüsha parça şeklinde yayınlanmış. Bunlardan başka Kazak Sovyet Cumhuriyeti İlimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsünde Şöje şairin söylediği bir eski nüshası daha var. Bu nüshayı Meşhur Jüsip toplamış, daha yayınlanmadı. "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanları içinde üzerinde dikkatle durulacak iyi nüshalardan biri de bu. Bundan başka İlimler Akademisinde 1905 senesinde Pavlodar bölgesindeki Bayanavul'un Kazağı Molda Mukan Makaşoğlundan kaydedilen "Kozı Körpeş-Bayan Sulu"nun ikinci çeşidinin elyazması var. Fakat, bu nüshanın bazı değişen sözcükleri, kişi isimleri hariç Şöje nüshasından alınmış.

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanlarını yayınlıyıp halka dağıtan yerlerden biri de Kazan şehrindeki Hüsaynovların yayınevi. Orada "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının çeşitli nüshaları 1878,1890, 1896,1909 senelerinde kitap şeklinde yayınlanmıştı.

Bunların tümü "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının Kazakların arasında çok ünlü, çok yaygın ve halkın saygıyla koruduğu hazinesi olduğunu gösteriyor. Destanın nüshaları ne kadar çok ise, onun anlatıcıları da çok. Bunlar Şöje, Janak, Sıbanbay, Bekbay gibi halk şairleri. Kazakların koruyarak günümüze kadar getirdiği kişiler destancılarıdır. Fakat "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanını anlatan destancılar hakkındaki malumatlar bizde yeterli değil.

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanını millet asırlar boyunca severek dinlemiş. Onu bu iki aşkın öyküsüyle ilgili adlandırılan yerlerin adlarından görüyoruz. Ölendi ırmağına, Karabay ile Sarıbay'ın yeri (toprağı) diyorlar. Bayanavıl dağından Bayan doğmuşmuş. Ay, Tansık ırmakları, Bayan'ın ablalarının isimleriyle adlandırılıyor. Bunların hepsi milletin aklında kalan ilginç efsaneler. O efsanelerin birçoğu Bayan mezarıyla ilgili. O mezarı 1858 senesinde Abramov görüp Ayagöz'ün doğu sahilinde, yarım kilometre uzaklıkta duruyor diye betimliyorsa da, 1898 senesinde Pantusov görüp mezar suyun sahi-

linden 50 metre uzaklıkta duruyor diye yazıyor. Mezarın yanında taş üzerine yapılmış çok sayıda resim varmış: birisi, Bayan'ın, biri, Kozı'nın diğerleri de kızın ablaları ile Aybas'ın olabilmemiş. 1898 senesinde Pantusov bu resimler kırılmış diyor. 1897 senesinde o resimlerden birini Doğu Afrika'daki Alman gubernatoru Fon-Bissman götürmüştü.

Bayan'ın mezarıyla ilgili masallar daha tamamıyla toplanmadı.

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının en eski nüshalarından biri Şöje'nin nüshası demiştik.

Destanın özeti şöyle: Noğaylı diye bir yerde Karabay ile Sanbay diye iki zengin varmış. İkisinin de evladı yokmuş. Ava çıktığında ikisi arkadaş oluyorlar. "Evdeki hanımımız hamile" diye, ikisi de ana geyikleri vurmuyorlar. Hanımlarının hamile olduklarını öğrendikten sonra çocuklar dünyaya gelmeden önce onları evlendirecek olup birbirini dünür ilân ediyorlar. Uzun sürmeden iki haberci gelip Sarıbay'ın hanımı Mamabike'nin erkek çocuk doğurduğunu, Karabay'ın hanımı Karagöz'ün kız çocuk doğurduğunu iletiyorlar. İki baba anlaşıp oğulla kız evlendirecek oluyorlar. Sanbay dünürlüğün belgesi olarak Karabay'a Aybas adlı kölesini veriyor. Fakat Sanbay daha evine gelmeden, attan düşerek ölüyor. Karabay anlaşmayı bozup, "kızımı yetim çocuğa vermeyeceğim" diye, Ayagöz'e göç ediyor. Buna Aljappar diye kölesi neden olmuş. Karagöz karşı çıkıyor. Kırk devesi yolda açlıktan ölüyor. Ayagöz'e geldikten sonra, Noğaylı'nın biyi (yöneticisi) Sultangazi Karabaylı misafir ediyor. O zaman Noğaylı zenginlerden Şakşak'ın oğlu Kodar Bayan'a âşık oluyor. Aybas Bayan'a: "Soylu, yakışıklı eşin var, onu getireceğim" diye kanatlı siyah attan doğan Baka aygıra binip kaçıyor. Kozı'ya vermek için Bayan'ın dombırasını, monşağını, karkarasını, altın sandığını, ok jamşısını da yanına alıyor. Aybas'ın kaçtığını öğrenip Kodar sekiz kölesiyle it içmez gölünde onu yakalıyor. Fakat Aybas Kodarların on altı atını yayı ile vurarak onları yaya bırakıyor. Kodarları yenip ilerliyor. Fakat yolunu kaybediyor. Önüne büyük bir orman çıkıyor, Bayan'ın monşağı (takı) ile dombırasını kaybediyor. Bu olaydan sonra o civar "Dombıralı", "Monşaklı" olarak adlandırılıyor. Sandığı

biraktığı civar "Altın Sandık" "Aksa Dağ" Baka aygırın durduğu yer, "Tokıramın jamşili" karkarasını düşürdüğü yer -Karkaralı- Kazılık olarak adlandırılmış. Bayan'ın doğduğu yere "Bayanavıl" adını vermişler. Aybas Mamabiyke'ye gittiğinde ona: "Oğlum Bayan'ı anlatma, geri dön" diyor.

Kozı Körpeş cesur delikanlı olarak büyüyor. Bir yaşlı ninenin evine yay çektiğinde, o: "Cesursan eşini bul" dedikten sonra annesinin elini sıcak buğdayla yakıp Bayan hakkındaki bilgileri öğreniyor. At sürüsüne gidip dizini silktiğinde, yara bere içinde olan bir tay bakıyor. Fakat onun üzerine eyeri koyduğunda kısa bir zamanda güçlü ve iyi koşan at haline dönüyor. Koyunlarını kurda, develerini Haköl'e, atlarını Jidebay'a, annesini Allah'a emanet ederek, Kozı Körpeş Ayagöz'e doğru yolculuğa çıkıyor. Kozı Körpeş Aybas'ın arkasından yetişiyor. Ayagöz'e geldikten sonra Kozı soğukta üşüyerek ölmüş bir çobanın elbisesini giyip, koyunlarını karışlamaya çıkan Bayan'la buluşuyor.

Kozı Körpeş üç sene boyunca çoban olup Bayan'la güzel hayat geçiriyor. Bayan'ın otağında Kozı'yı gören yengesi Karaköz'e, "Tamam, o kendisinin eşidir" diyor. Fakat Karabay Kodar'ın aklıyla Kozı'yı gizli şekilde öldürmeye kalkışıyor. Toplanmış düşmandan Kozı kaçarak kurtuluyor. Bayan, Kozı'nın durumunu siyah serçesini göndererek öğreniyor. Serçeyi bir defasında doğan koruyor, kadife sapan (cüppe).giyen Bayan'ın yengesi serçeyi öldürüyor. O da Kodar'a taraftar idi, bundan sonra Kodar, Karabay, Aljappar, hepsi serçenin öleceği an "Şok" demesinden Kozı'nın saklandığı yeri öğreniyorlar ve "Şokterek"e giderek, uyumakta olan Kozı'yı vurarak öldürüyorlar. Sinirlenen Bayan, babasını "artık kendin evlen" diye lanetliyor. Bayan, yavrusu ölmüş dişi deveyi yedekleyip, onunla beraber ağlıyor. Karabay'in köyü göçettiğinde, Bayan tek başına kalıyor. O zaman Kodar gelerek: "Benimle evlen" diyor. Yüz: "Evleneyim, fakat Kozı'yı bir göster" diye cevap veriyor. Şokterek'e giderek, Kodar Bayan'ın saçından tutarak (O zaman Kazak kızlarının örülmüş saçları çok uzun olurdu) kuyuya inerken, Bayan saçını kesiyor. Bayan, Kozı'nın yanına gelip ağlarken uyuyup kalıyor. Ve rüyasında evliyalari görüyor, onlar Kozı'yı

üç gün için diriltiyorlar. İki âşık üç gün, üç gece mutlucu beraber oluyorlar. Üç gün sonra Kozı gene ölüyor. Fakat kırk melek karşılaşip iki aşka otuz bir senelik aile hayatı veriyorlar. Karaköz rüya görüp çölde kalan Bayan ile Kozı'ya Baka aygırını gönderiyor. İkisi kendilerini bulan Baka aygırına binip Ölent'i'nin etrafında yaşayan Karabay'ın köyüne geliyorlar. Düğün yaparak evleniyorlar. Bundan sonra Jupar civarında yaşayan Sanbay'ın köyüne geliyorlar. Bakıyor ki Jidebay adlı kölesi Kozımın annesini köle yapmış. Ve Kozı Jidebay'ı öldürüyor. Köleleri azat ediyor. Ve büyük düğün yapıp, otuz sene iki âşık beraberce yaşıyorlar. Otuz bir sene sonra ikisi yine Ayagöz'e geliyor, Kozı ölüyor. Bayan yine ağlıyor. O zaman Bayan'ın yanından bir kervan geçiyormuş, kervandaki adamlar da Bayan'a âşık oluyorlar. Kozı'ya mezar yapıyorlar. Bayan aklını yitirenle evlenirim dedikten sonra, kervandakiler birbiriyle kavga ediyor. Bayan mezara girerek intihar ediyor. O kervanın içinde üç kişi kaçıp kurtuluyor. Sonra o üçü Kozı ve Bayan'ın öyküsünü destanlaştırmışlar. Destanı anlatan, bu öyküyü Şoje'den duydu diyor.

Burada destanın iki konusu var. Birincisi iki aşığın muradına erememesi, ikincisi dirilerek tekrar beraber olması. İkincisi halkın iki gence acıyarak maalesef değiştirilen yapay geçişidir. İkinci konuda dinin ağırlıklı olduğunu görüyoruz.

Mukan Maşanoğlu'nun da elyazması bu destana benziyor, dili de, özeti de aynı. Yalnız Mukan'ın içinde oğlan Karabay'ın kız da Sanbay'ın oluyor. Bu nüshada Bayan'ın serçesini yengesi öldürecekken, Bayan'ın yalvararak istemesine daha geniş yer verilmiş.

1909 senesinde Kazan'da yayınlanan "Kıssa Kozı Körpeş" adlı kitabın özeti bunlardan biraz değişik. Bu destanı anlatan Atrav, Oral tarafından çıkmış bir şair olmalı. Burada da kızın babası Karabay değil, Sarıbay oluyor.

Bu nüsha da anne babanın bedduasına büyük önem veriyor. Cesur karakterli Kozı, ihtiyar ninenin örgüsünü dizip, annesinin elini sıcak buğdayla yakıp, Bayan'ın durumunu öğrendikten sonra Bozşubar'a (atın ismi) binip, Bayan'a gitmeye kalkış-

yor. Annesinin getirdiği kıza Kozi bakmıyor bile. Kozi'ya annesi: "Tört tülük hayvan (dört çeşit)lanmı nereye, kime bırakacaksın" dediğinde Kozi: "Atlarını Kalmuklar alsın, deve, koyun hepsi ölsün" diye cevap veriyor.

— "Yolda Oyulu'nun on börüsü (kurdun erkeği), Kyulu'nun kırk börüsü var aralardan nasıl geçeceksin?"-dediğinde aykay salıp (bağırıp) geçeceğim, Kyulu'nun kırk börüsünün yanından kuyku salıp (bağırıp) geçeceğim." diyor.

"Nu şengelden (sık orman gibi) nasıl geçeceksin?" diye sorduğunda:

"Ateşle yakarım" diyor.

Bunları dinledikten sonra annesi: "Bu yolculuğun uğursuz olur, oğlum!" diyerek köyünde kalıyor. Yolculukta babasının rüyasına Karabay geliyor ve "Geri dön oğlum, gitsen de Sarıbay sana kızını vermez" diyor. Şair Kozi annesini dinlemeden gittiği için:

Ata aklını dinlemeden giden çocuk,

Yolculuktan sağlam dönmez, diye anlatıyor.

Uğursuzluğun nedeni bu diye sonuca varıyor. Kozi babasına badanı (iyi yolculuklar dilemek) vermesen de, yolu göster" diyor. Babası: "Kırk bir günde Ayagöz'e gidersen, orada bir ihtiyar nineyle karşılaşsın" diye cevap veriyor. Nineye geldiğinde, o: "Atın arık, kendin de zayıf, iyi yolculuklar, oğlum!" diyor.

Nineden Sanbay'ın, Bayan'ın durumunu öğreniyor. Şokterek'e gelen Kozi'nin haberini kara serçe getiriyor. Kızın yengesi müjdelediği için Bayan'ın mavi çizmesini alıyor. Bundan sonra Şöje'nin nüshasına benziyor. Kozi ile Bayan'ın otuz bir sene beraber yaşaması burada yok. Bayan Kozi'nin üç günlük hayatını istiyor, sonra ikisi aynı yerde ölüyorlar. Destanın sonu da Şöje'nin nüshasındaki gibi.

Bu nüshaların tümü de trajediyle bitiyor.

"Kozi Körpeş-Bayan Sulu" destanının 1910 senesinde Kastane'nin Rusça yayınlattığı nüshası da bu hikayenin halkın içinde anlatılan çok değerli çesidiymiş. Ava çıkan iki zengin, hanımları kız doğu-

rusa, ikisi kardeş olsun eğer birisi oğlan, birisi de kız doğurursa, ikisi evlensin diyorlar. Anlaşıyorlar. O zaman Sarıbay'ın kafasına bir kara serçe oturuyor, sonra Karabay'a. Karabay bu olayı iyi bir şey olarak kabul ediyor. Dedikleri gibi Sarıbay'ın hanımı kız doğurdu, Karabay'ın da oğlan doğurdu diye haber gelip köyüne dönerken Sarıbay attan düşerek ölüyor. Karabay falcılara fal baktırdığında: "Bu iki genç evlenirse, mutsuz olurlar" dedikten sonra "Daha doğar doğmaz babası ölen kızı, oğlumla evlendirmeyeceğim" diye, Karabay Aladağ'dan Ayagöz'e göç ediyor. Sarıbay'ın Apesbay diye kardeşi oluyor. Kalmuklardan evlat edinen Kodar, Bayan'la kendisi evlenmek istiyor. Apesbay Bayan'ın haberini vermek için Ayagöz'e yolculuğa çıkıyor. Bu zaman da yolculuğa çıkmıştı. Kozunun karşısına bir sihirbaz cadı çıkıyor ve onun yolunu kaybettirmek için uğraşiyor. Cadı çeşitli hallere dönerek Kozi'ya engel olmaya çalışıyor. Tüm engelleri geçerek Bayan'ın köyüne geldiğinde herkes göçetmiş. Karşısına sadece Kozi'yi arayıp yolculuğa çıkan Apesbay çıkıyor. Yaşlanan Apesbay Bayan'ın zor durumunu anlatıp orada ölüyor. Sonra Kozi gidip Sarıbay'ın atlarına bakan köle oluyor. Bir gün Kodar Kalmukların düğününe gittiğinde, Bayan Kozi'yle buluşuyor. İkisi birbirini tanıyorlar, sevişiyorlar. Kozi'yi Bayan kendisi köle olarak alıyor. Bunu farkedene Kodar Kozi ile kavga ediyor. Kodar dağdan Kalmukları getirip savaşıyor. Fakat burada Kozi kazanıyor. Bayan araya girip iki genç birbirine kötülük yapmayacağız diye anlaşılıyorlar. Fakat anlaşmayı Kodar bozuyor ve Kozi'yi öldürmeye kalkışıyor. Kozi kaçarak Şokterek'e gidip saklanıyor. Saklandığı yeri bulup Kozi'yi öldürüyorlar. Bayan Şokterek'e gidip kendisinin sevgilisini üç günde diriltiyor. Kırk at, kırk koyun, kırk deve, kırk inek kesip, Kozi'nin aşımı (yemek düzenlemek) veriyor. Kozi su almak için kuyuya indiğinde diğer nüshalardaki gibi Bayan'ın saçından tutarak indiği için, saçını kesiyor ve Kodar kuyuya düşerek ölüyor. İssiz bir yerde Kozi'nin yanında ağlayan Bayan'a bir grup kervan görünüyor, onlar Kozi'nin mezarını yapıyorlar. Mezarın yapımı bittikten sonra Bayan intihar ediyor.

Bunun özeti de ilginç. Şöje'nin destanında Aybas engellerle karşılaşılırsa bu nüshada Kozi'nın kendisi engellerle karşılaşılıyor. Bu destandaki Sanbay'ın kafasına konan siyah serçe ve Apesbay diğerlerinde yok. Kozi Karabay'ın oğlu, Bayan'da Sanbay'ın. Kaçan kız tarafı değil, oğlan tarafı. Kodar Sarıbay'ın üvey oğlu, Karabay kaderden kurtulmak için kaçıyor. Fakat kader kazanıyor.

1958 senesinde Abramov'ın kaydettiği "Kozi Körpeş-Bayan Sulu" destanının özeti de buna benzer. Burada da oğlan Karabay'ın, kız Sanbay'ın. Abramov destan XVII. asırda ortaya çıktı diyor. Burada Aybas Bayan'ı bulmak için gidiyorsa, Sanbay kızını Kodar'a vermeye kalkışıyor. Kozi Bayan'ı düğünden kaçırarak dağa saklanıyorlar. Ondandır o da "Bayan Jürek" olarak adlandırılmış. Ay ve Ayagöz adlı kızlarını yanına alarak Sarıbay Bayan'ı arıyor. Fakat, iki kız Bayan'ı aramayıp taşta dönüşüyorlar. Ay ve Ayagöz ırmakları ondan sonra fayda olmuş diyorlar. Saklanan Kozi ile Bayan'ı Kodar buluyor ve dağda Kozi'yi öldürüyor. Kodar'ı Bayan kuyuya indirerek öldürüyor. Orada Kodar'ın taş resmi kalmış. Bayan orada ağlarken, kırk melek Kozi'yi üç gün için diriltiyorlar. Bayan da orada ölüyor. Mezarı, kızın anne babası yaptırmışlar diyorlar.

1898 senesinde Pantusov'ın kaydettiği nüshada bazı değişiklikler var. Bu destan Kastane'nin çevirisine benziyor. Burada da oğlan Karabay'ın, kız Sarıbay'ın, Karabay fala bakıp iki gencin mutsuz olacağını öğrenip kaderin cezasından korkarak oğlunu alıp Ayagöz'e kaçıyor. Sarıbay'ın eşi Karabay gitikten sonra, Bayan'ı Kalmuklardan evlat edindikleri üvey çocuğu Kodar'la evlendirmeye kalkışıyor. Aybar fal açıp Bayan'a Kozi'nin geleceğini söylüyor. Kodar Kozi'dan kaçıp Aladağ'a göç ediyor. Göçerken yolunu bulsun diye, Bayan yolda altın tarağını bırakıyor, ondan Altın Tarak dağı günümüze kadar gelmiş. Bayan'ın üç ablası ölüyor, Bayan Kodar'a Tansık'ta verdiği molada göl yaptırıyor. Tansık gölü ondan kalmış. Gölü yapan Kodar büyük güç sahibi olarak tasvir ediliyor. Kozi'nin Bayan'ı bulmak için yolculuğa çıkması burada da Kastane'nin nüshasına benziyor. Mezarı Şöje'nin destanındaki gibi kervancılar yapıyorlar.

Eski öykülerin hangisine bakacak olursak "Kozi Körpeş-Bayan Sulu" nun durumu çoğu zaman trajediyle sona eriyor. Önce Kozi Körpeş ölüyor, sonra sevgilisinin ölümüne dayanamayan Bayan da ölüyor. Bunlar öldükten sonra birkaç olay değişik şekillerde anlatılıyor. Onların en önemlisi de: Bayan ile Kozi'nin tekrar dirilmesi (bazı öykülerde üç güne, bazılarında üç seneye, daha birisinde de otuz seneye uzuyor) yeni, mutlu hayat yaşaması.

Değişik olaylardan birisi de Kozi ile Bayan için yapılan mezar hakkında anlatılan çeşitli öyküler. Ef-sanelerin birinde Kozi ile Bayan'ın mezarı üzerinde iki çiçek yetişiyor. Büyüdükçe birbirine yaklaşıyor. Fakat iki sevgilinin arasındaki Kodar'ın mezarından diken yetişiyor ve iki çiçeğin birleşmesine engel oluyormuş. Böyle olmasının nedeni de Kodar'ı Bayan kuyuya indirip taşla vurarak öldürürken Kodar: "Hayatta ikinizin evlenmenize engel olmuştum, ölsem de ikinizin aranızda diken olarak yetişirim" demiş. Burada "Kozi Körpeş-Bayan Sulu" destanının sonu, tamamıyla Kazaklarla komşu kardeş Orta Asya devletlerinde de çok yaygın olan "Tahir-Zuhra" adlı halk destanına benzemiş oluyor.

Ayrıca o destanın Türkmen şairi Molla Nepes'in anlattığı nüshaya çok benziyor. O destanın sonunda da Tahir ile Zuhra'yı ayıran Karabek bahadır, iki sevgilinin aralarında (ortasında) toprağa veriliyor. Sevgililerin mezarlarından çiçekler tomurcuk attığında Karabek'in mezarından diken yetişerek çiçeklerin birleşmesine engel oluyordu. Sadece o değil, "Tahir ile Zuhra" destanı da ilk önce iki gencin tekrar dirilme durumunu, sonra uzun süren mutlu hayatlarını anlatıyor. İki genci dirilten de İsa ve Hızır peygamberler oluyorlar. "Kozi Körpeş" destanında dirilten yalnız Hızır. Bu benzerliklerden başka Kazak destanına "Tahir-Zuhra" destanında olayın başlaması da benziyor. Orada da yaşlanmış iki baba: birisi han, birisi vezir, evlatsızken arkadaşlıkla anlaşılıyorlar. Hamile hanımlarının çocuk bekledikleri günlerde birisi çocuk, bir kız doğurursa evlendirecek oluyorlar. İkisi de oğlan olacaksa arkadaş olsunlar diyorlar. Sonra çocuklar dünyaya geldikten sonra oğlanın (Tahir) babası ölüyor, kızın babası da anlaşmayı bozuyor. Sonra o Tahire düşmanlık yapıp oğlanın ölmesine, kızın yas tutmasına, Karabay gibi neden

oluyor.

Baba tarafları Karabek diye bahadır oluyor. Tahir ile Zuhra'nın büyük düşmanı. Çünkü babasının yardımıyla Zuhra ile evlenmeye kalkışıyor.

Böylece "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanına Orta Asya halk destanının başının da, sonunun da benzediğini görüyoruz. Bu benzerliğin iki nedeni var. İlk neden "Kozı Körpeş" destanı "Tahir-Zuhra" destanından eski olduğu için, kendisinden sonra doğan destanı etkileyebilir. Bu fikri Orta Asya halklarının destanlarını araştıran alimler söylemişlerdir. Bununla beraber ikinci neden, bir zamanlar "Kozı Körpeş" destanı esnasında ortaya çıkan "Tahir-Zuhra" destanı yayınlanıp halka yayıldıktan sonra XIX. asrın başı ve ortalarında "Kozı Körpeş" destanını anlatan Kazak şairlerinin (örneğin Şöje, Janak) yeni motifler, hikayeler eklemeleri etkili olmuş olabilir. Bununla beraber öldükten sonra iki sevgilinin tekrar dirilmesi, onları bir öyküde (Tahir-Zuhra) İsa ile Hızır'ın dirilmesi, ikinci öyküde ("Kozı Körpeş-Bayan Sulu") sadece Hızır peygamberin dirilmesi, ondan sonra mezarların öyküsü, çiçekler ile diken efsanesinin tümü de "Kozı Körpeş" destanına kitap olarak yayınlanan destanın, sonra eklediği ekler olduğu açıkça görünüyor.

Genel olarak "Kozı Körpeş" öyküsünü araştırırken "Alpamis" destanı ile de çok yönden benzerliklerinin olması dikkat çekiyor. Böybörü ile Baysan da yaşlanmalarına rağmen evlat edinmemiş kişilerdir. İkisi de daha doğmamış çocukları evlendirecek olup anlaşıyorlar. Sonra kızın babası, Karabay gibi, uzak yerlere göç ediyor (taşınıyor). Büyüyen oğlan, Alpamis yalnız başına sevgilisini bulmak için yola koyuluyor. Zorluklar geçiyor, yolculuğu ve sonunda sevgilisini buluyor. Bu durumların "Kozı Körpeş" destanındaki olayları hatırlattığı belli. "Kozı Körpeş" gibi Kazakların eski zamanlarındaki yaşamını, dünya görüşünü, örf-adetini anlatan destanı, bundan da önceki devirleri anlatan destanlarla, efsanelerle karşılaştırarak incelemenin tersliği yok. Eski Oğuzların destanı olarak bilinen "Dede Korkut kitabı" öyküleriyle de karşılaştırmaya yarayan durumlar var.

Örneğin, "Dirsehan'ın oğlu Boğaçhan" öyküsü

de Baybözü, Baysan gibi. Karabay, Sarıbay gibi evladı olmayan ihtiyarlarla başlıyor. "Dede Korkut" kitabında dikkati çeken bir öykü daha var. O "Bamsı-Bayrek" öyküsü. Bu destanın çok sayıda olayları, çatışmaları "Alpamis" destanına benziyor. Bunlara benzeyen Altaylıların "Alp-Manas" destanı daha var. Bunların hepsi "Kozı Körpeş" gibi Kazakların çok çeşitli, aşk destanını sadece Kazakçadaki nüshalarıyla karşılaştırıp incelemenin yeterli olmadığını gösteriyor. Fakat biz şu anda "Kozı Körpeş" in Kazakların aralarında yaygın olan türlerini tek tek incelemeyi amaç ediniyoruz. O zaman bile "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" adıyla alakalı şekilde ortaya çıkan nüshaları yukarıda değindiğimiz gibi çok fazla ve değişik. Şimdi bu destanlar üzerinde ayrıca duracağız.

II

Bu destanların tümünde de hikayenin sonu trajediyle bitiyor. Fakat bazı nüshalarda halk Kozı ile Bayan'ı muradına erdiriyor. Beysembay destancısından dinlenerek kaydedilen Janak nüshasının sonu da bunun gibi. Buna rağmen Janak'ın nüshasının dili diğer nüshalara kıyasla edebi ve şu ana kadar yayınlanıp millete çok tanındığı için, bu çalışmada biz incelemeye Janak'ın nüshasıyla başlıyoruz.

Janak'ın nüshasının özeti şöyle: Ormambet diye bir memlekette Karabay ve Sanbay diye iki zengin vardır. Karabay'ın soyu Türkmen, Sarıbay da Nogay. Karabay ile Sanbay Baltalı, Bağanalı memleketine taşınıyorlar. Baytalı'nın halkı, biyi (yöneticisi) Taylak, bunları hürmetle karşılıyor, misafir ediyor evine. Fakat cimri olan Karabay Baltalı milletine yardım etmiyor. Cömert Sarıbay'da çobanın payını tam olarak geri veriyor. Baltalı halkı Sanbay'a razı olup onu memleketlerinin saygılı adamı olarak tanıyorlar. Sarıbay ile Karabay avda iken arkadaş oluyorlar. İkinin de evlatları yokmuş. Dostluğun işareti olarak iki zengin, daha dünyaya gelmemiş çocuklarını evlendirecek olup belkuda (dünür) oluyorlar. Sarıbay kendi oğlunu görmeden ana geyiği vurduğu için lanetleniyor, vefat ediyor. Geyiği de Karabay'ın isteği ile vuruyor. Karabay

"Yetim çocuğa kızımı vermem." diye anlaşmayı bozup başka bir yere taşınıyor. Yolda çölden atlarını geçiremeyerek zorlandığında Kodar'la karşılaşılıyor, kuyu kazıp, 90 bin atını susuzluktan kurtarıyor ve Ayagöz'e getiriyor. Bunların karşılığında Karabay Bayan'ı Kodar'a vermeye söz veriyor. Fakat Bayan onu sevmiyor.

Kozı büyümeye başladığında, Taylak beyin kardeşi Aybas Karabay'ın kızını vermediğine sinirlenip Bayan'ı bulmak için yolculuğa çıkıyor. Kızın selâmını getirerek Kozı'ya Bayan'ın onu sevdiğini bildiriyor. Kozı vatani Baltal'ıyla vedalaşıp hayvanlarını Taylak'a emanet ederek, Ayagöz'e gidiyor. Koyun sürüsüne çoban olup Bayan'la buluşuyor. Takipçi cadı bu olayı öğrenip Kodar'a söylüyor. Kodar ile Karabay o memleketin Zalim biyi Sasan'la danışarak, Kozı'yı düğününe davet edip ona zehir veriyorlar. Fakat Bayan'ın ablaları, Ay ile Tansık Kozı'nın kurtulmasına yardımcı oluyorlar. Bayan'a âşık olan doksan delikanlıdan birisi Kösemsarı idi. O da Kodar'la kavga edip Şokterekte gizlenmekte olan Kozı'nın yanına gelip ikisi arkadaş oluyorlar. Bayan her gün ablasının aracılığıyla Kozı'dan haber alıyor. Bir Kodar gizli şekilde gelip uyumakta olan Kösemsarı'ya Kozı zannedip öldürüyor. Bu zaman da Kozı ava çıkarak ölümden kurtuluyor. Kösemsarı'nın öldüğünü öğrendikten sonra, Kozı Kodar ile Karabay'ı öldürüyor. Kozı'dan korkan millet, Bayan'la ikisini evlendiriyor. Onlardan Külep diye kahraman bir çocuk doğuyor.

Destanın özeti dediğimiz (anlattığımız) gibi. Aslında "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının diğer nüshalarında ölen Kösemsarı değil, Kozı. Burası değişmiş. Janak, Beysembay nüshalarının bundan başka değişiklikleri de var. Mesela burada Aybas köle değil, Taylak biyin kardeşi. Karabay tarafına da Sasan diye biy eklenmiş. Bayan'a âşık olan doksan delikanlının içinde Nurkara biyin oğlu Kösemsarı ile Karatoka'nın oğlu Bulankara diye bahadırların adları geçiyor. Destanın başında Smanbay, Janak, Bey bav gibi şairlerin isimleri geçiyor. Bunlar Karabay ile Sarıbay'ın taşındıkları yeri Baltalı diye anlatıyor. Baytalı'nın biyi Taylak'ı övüyorlar. Kozı'nın memleketi de Baltalı. Yer; su, insan, memleket isimlerini destancı tamamıyla yenilemiş. Örneğin Semy,

Lepsi, Urjar gibi sözcükler yakın zamanlarda ortaya çıkmış. Kozı Körpeş'in muradına ermesi, destancının kendi isteğiyle ortaya çıkan değişiklik gibi. Destan'ın en ilginç, etkili yönü onun ilk akışını korumasında. Dolayısıyla "Kozı Körpeş- Bayan Sulu" destanının son bölümünü onun diğer destanlarında anlatılan özetine göre inceledik.

Destanın esas konusu örf, adetin zorluğu, ondan doğan aşk olayı. Destancının anlatımıyla annelilerin karnındayken dünür olup nişanlıyorlar. Destanın bu kısmı Doğu edebiyatında sık karşılaşılan aşk destanlarına benziyor. Ayrıca "Boz Yiğit" destanına çok benziyor.

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanında aşk konusu Kazak milletinin geçmiş yapısında, tarihinde olan eskici gelenekle ilgili. O geleneksel boyu, feodal toplumu doğuran, yöneten gelenek. Kadının halini, gençlerin kaderini babaların dışardan çözdüğü kanunu görüyoruz. Daha annesinin karnında yatan çocuklar, "beddua", "eжекabı" gibi anlaşmalarla evlenmek zorundalar.

Destanın kaydedilen tüm nüshalarında bu motif değişmeden sık sık tekrarlanıyor. Hepsinde de Karabay ile Sarıbay anlaşılıyorlar, sonra ikisinden biri o anlaşmayı kendisinin ölümüyle, kendisinin karnıyla sağlamlaştırıyor. Boy, derebeyi toplumun anlayışıyla destan anlatan gelmiş geçmiş şairlerin hepsi bu düğümü kendi nüshalarında esas konu olarak kullanıyorlar. O anlayışa göre yeni doğan, büyüyecek olan Kozı, Bayan gibi gençte bunu kendilerine hayati borç, görev sayıp, destan boyunca hayal ediyorlar. Bu yolda/davada mücadele verip tüm nüshaları trajediyle sona eriyor.

Aşklar hakkındaki romantik destan, böylece geçmiş toplumsal yapının farklı eski geleneğiyle ispatlanarak anlatılıyor. Destanın içinde o geleneği "ters, eskici/gerici, ağır gelenek" diye eleştirme söz konusu değil.

Kozı Körpeş'in bizim incelediğimiz Janak nüshasını, sonuna doğru Beysembay'ın eklediği yapay değişikliklere rağmen, tüm kompozisyon yapısıyla ele alıp bakacak olursak bile geleneği suçlamıyor. Sadece anlaşmayı, bazen cimri, sert, kötü düşünceli

Karabay'ı düşman yapıyor. Anlaşmayı bozarak, gençlerin ölmesine neden olan zorlukçu baba, değersiz birisi olarak tasvir ediliyor. Esas aşk gibi, romantik konuda kurulan lirik destan "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" tüm dünyadaki folklorlarda karşılaşılan, bu çeşitli romantik destanların kuralları çerçevesinde büyüyor. Kendisinin kompozisyon yapısında insan karakterini, kavgaları, insanın duygularını derinlemesine, ustaca sunmayla kalıplaşıyor. O zaman Karabay'ın psikolojisi çeşitli özürden, kalabalıktan oluşmuş oluyor. Kendisinin 90 bin atı var, fakat hiç kimseye hatta kendi evladına bile merhameti olmayan zalim, obur zengin oluyor.

Bu durumlar psikolojik usta, zor noktada oluşuyor. Kompozisyonun zor, karışık bağlarını oluşturuyor. Bir taraftan bakacak olursak Karabay iki yönlü kontrast hareket, karakterler gösteriyor. O, başta anlaşma yapanlardan biri olduğu için gençleri birleştiren de kendisi. Sonra anlaşmayı bozarak gençlerin birleşmelerine karşı çıkıp hayatlarını mahveden de kendisi. Janak'ın uzmanca kurduğu konusal kompozisyon nüshasında iki gencin trajedisi, Karabay'ın: "yetim çocuğa kızımı vermem" demesiyle başlıyor. Anlaşmanın bozulması destandaki en büyük olan ilk kavga oluyor. Bundan sonra Karabay taşınıyor. Göç, Janak'ın ustaca anlatmasıyla çok uzağa gidiyor. Sonunda kimsenin duymadığı bir yere, Kozı'dan uzağa Bayan'ı götürüyor. Bu hareketlerin tümü, kavga noktasının büyüyerek zorlaşmasına neden oluyor. Bayan'ı başka birisine vermek için anlaşıyor babası. Hayvanları da Janak'ın anlatığına göre, onun betimlediği psikolojik gerçekçi motiflere göre, suçlu değil. Çünkü Karabay bu kızını "başka birisiyle nişanlanmış kızdı" diye söylemiyor. Kodar ise, alının teriyle kazandığı emeğinin karşılığı olduğunu düşünüyor. Böylece ilk önce Kozı'nın bulamayacağı uzaklara götürülen Bayan, şimdi daha da uzaklaştırılıyor.

Fakat bu kadar olumsuzlukları gençlerin birleşmelerine engel yapan Karabay'ın ikinci bir güçsüz, çaresiz yönü daha var. Destanın yukarıda anlatılan boy anlayışına göre, destancının desteklediği geleceğe göre, Karabay ne kadar uğraşsa da, anlaşmayı bozamaz. Çünkü, anlaşma iki insanın arasında, iki babanın doğacak çocuklar için beraberce yaptığı an-

laşma idi. Onu bozmak için, ikisinin yine beraberce barış içerisinde olması gerekirdi. Fakat destanda Sarıbay'ın kendisini kurban etmesiyle anlaşma bozulmayacak şekilde sağlamlaşmıştı. Kader kitabına yazılmış gibi, anlaşmanın bozulması mümkün değildi. Sonra destanda ay, Tansık ve Aybas gibi iki sevgilinin taraftarları var. Böylece destanın konusu sert ve güçlü düşmana şiir, destan gibi nazik kızları karşı koyuyor. Sonra Aybas'ı güçlü ve düşmana karşı Kozı'nın tarafını tutan mücadeleci biri olarak betimliyor. Bu olayların katılmasıyla destanda psikolojik, dramatik tartışmalar kızışarak büyüyor.

Destanın bundan sonraki gelişmesinde Kozı ile Bayan birbirini özleyen sevgililer, Kodar aradaki üçüncü zalim güç olarak yer alıyor. Tüm romantik destanlardaki zalim, ayırıcı gibi kalıplaşıyor. Bu yönüyle destan dünyadaki diğer folklorların destanlarından farklı değil.

Destanın ilk bölümünde Kodar'ın Bayan'ı istemesi, onun emeğinin karşılığı olarak Karabay'ın hayvanlarını susuzluktan kurtarması nedeniyle olumlu diye ispatlanıyorsa ikinci bölümde Kodar artık zalim, zorlukçu olarak betimleniyor. Hayvanlarından başka dostu da, yakını da olmayan zalim zengin Karabay'ın taraftan oluyor.

Janak'ın nüshasına sonradan Beysembay'ın eklediği son, genel olarak "Kozı Körpeş" destanına yakışmayan, yersiz bir yama. Fakat boşuna olmayan yama, halkın anlattığı destana, halkın anlayışına ayarlı, yönetici sınıfın temsilcisi olan şairin eklediği yama. Bu destanın tüm eski nüshalarında her zaman önemli bir fikir vardı. Eski gelenek ile kuralların gençlerin kaderini bozan kurallar olduğunu söyleyip eleştirse de, Kozı ile Bayan'ın trajedisi aracılığıyla toplumsal eşitsizlikleri objektif gerçeklerle açıyordu. Dolayısıyla destanın eski yapısında o günlerdeki geleneğin kusurları görünüyordu. O zamanki mutsuz hikayeleri anlatıyordu. Pek çok genç suçsuz saf halleriyle vefat etmişlerdi denen doğru fikri destan tüm özetiyle tanıttı. Beysembay'ın eklediği sonuç, o toplumsal eşitsizlikleri yamayı yumuşatıyor. Belli bir duruma kadar eleştiren özelliği var olan destanı, halkın anlayışına yabancı, yapay yamayla hafifletip ucuzlaştırıyor. O zamanlarda, gençler muratlana

erip mutlu olmuşlar gibi bir fikre götürüyor.

Aslında "Kozi Körpeş-Bayan Sulu" öyküsünün sonu, Beysembay'ın anlattığı gibi, muratlarına ermekle bitecek olursa, o zaman bu olay destanlaşmazdı. Hatta küçük bir efsane de olmazdı. Onların durumunun destanlaşması, aslında iki gencin aynı hayal için mücadele edip sonunda vefat etmeleri sonucudur. Kozi ile Bayan'ın durumunun asırlar boyunca destan şeklinde korunmasına, Kazak şairlerinin severek anlatmasına neden olan gerçek de bu.

Biz bu anlatılan incelemelerle, "Kozi Körpeş-Bayan Sulu" destanının Janak nüshasındaki kompozisyon, fikir ve konu yapısını sergiledik. Şimdi destandaki önemli tiplerin farklı kişilikleri üzerinde ayrı ayrı duracağız.

Destanın baş kahramanı Kozi Körpeş gençliğinde bağımsız aşkı hayal etmiş ve bahadır biri olarak tasvir ediliyor. Onun yaptıkları adil, karakteri iyi. Bayan'ın ona âşık olduğunu söyleyip Bayan'ın selâmı olarak altın yüzüğü getirdiğinde, delikanlı (Kozi)da görmediği kıza âşık oluyor. Kozi karşısındaki tehlikeli zorluklara bakmadan sevdiği yarı için kendini kurban ediyor.

Kozi, Bayan için zorluklar çekiyor, Karabay'ın kölesi olup zor hayat yaşıyor. Milletini bırakıp gidiyor. Bayanla buluşmayı, evlenmeyi hayal ediyor. Kozi'nin amacından geri dönmeyen cesur, vefalı âşık olduğunu onun tüm engelleri geçmesinden görüyoruz. Yukarıda anlatılan nüshalarda da Kozi Bayan için nesi varsa tümünü kurban ediyor. Atlarını düşmana, develerini çöle, koyunlarını kurtlara bırakıyor. Kozi tüm malvarlığını terk ediyor.

Kozi'nin karşısında duran ikinci zor engel; arkasında kalan yalnız annesi, vatanı; milleti idi. 1909 senesinde Kazan'da yayımlanan "Kozi Körpeş-Bayan Sulu" destanında Kozi "yolculuğa gitme" diyen annesinin de dediğini yapmıyor.

Onun için annesi beddua ediyor. Annesinin isteği olmadan sefere çıkıyor. Janak'ın nüshasında bu kısım tamamıyla değiştirilmiş. Oğlunun ikna edilemeyeceğini anlayan annesi "Yolda düşmanların çok, dikkatli ol! izin veriyorum, iyi yolculuklar sana." diyor. Onun gibi Taylak da iyi yolculuklar diliyor.

Böylece, Karabay'ın gittiği yerin; milletin başında Sasan biy olup, Kodar'ın taraftan ise, Baltalı halkının başı Taylak olup Kozi'nin tarafını tutuyor. Janak'ın destanında Kozi halka dayanıyorsa, diğer destanlarda düşmana tek başına karşı çıkıyor. Anne-babasının, vatan milletinin iyi batasını (iyi dileklerini) aldığında Kozi, güçlü düşmanlarını yenerek Bayan'la evleniyor da, tek başına düşmana karşı çıktığında ise hayaline ulaşmadan ölüyor.

Kozi'nin amacına ulaşmada karşısına çıkan üçüncü olumsuzluk dilsiz düşman olan tabiat engeli. Bu engel; cadı, deve orman, kurt, tilki, çöl. Olayın sonu trajik şekilde biten Kozi çölde susuzluktan zorlanıyor. Bu engeller Kozi'nin yalnızlığını, hilesizliğini, dertli âşık olduğunu bildiriyor. Janak'ın nüshasında kozi bu engelleri kolayca aşıyor. Kozi çöldeyken, zorluklar çekerek tükendiğinde annesi rüyasında görüyor, tüm milleti toplayıp, Kozi'nin dileğini dileyip kurban kesiyorlar. Milletın dileğiyle çölde tükenmekte olan Kozi'yle beyaz sakallı bir ihtiyarkarşılaşıyor ve ona bata veriyor. Bundan sonra Kozi, Ayagöz'e geliyor.

Kozi'nin karşısındaki dördüncü engel, Karabay'ın vefasızlığı, Kodar'ın düşmanlığı idi. Şoje'nin destanında bu düşmanlığın sonucunda Kozi ölüyor. Janak, Beysembay'ın nüshalarında destan mutlu sonla bittiği için, trajedi olmadığı için, cesur, hileci Kozi bu engelleri aşiyor.

Janak'ın destanında onun güçlülük sıfatı pekiştirilmiş. Kodar'ın ağız çekicini kalem gibi oynatıyor. Kodar'ı at üzerinden kaldırıp kaburgasını kırıyor. Güçlü olduğu için Kodar'ı öldürmüyor, çok önem vermiyor. Janak'ın destanında kötü niyetli Karabay ile Kodar'ı öldürüyor Kozi.

Fakat Kozi'nin saf, çabuk inanan sıfatları güçlü. Kendisinin en büyük düşmanı Kodar'la dost oluyor. Sasan biy Kozi'yı düğüne davet edip öldürmek istediğinde, tehlikeye tek başına gidiyor. Janak'ın destanında bunlarla beraber Kozi çok hileci, zeki de oluyor. Bu destanın genel kompozisyon yapısından doğan durum. Dolayısıyla Kozi ne gibi zorluklar olsa da hep kurtuluyor. Sasanlar zehir verdiklerinde Bayan'ın otağında düşmanları kuşattığında da Kozi yenilmiyor.

Kozı'nın özgün iyi bir sıfatı da, adil, merhametli olması. O dostuna değil hatta düşmanına da kötülük düşünmüyor. Her şeye iyi niyetiyle, sevgiyle yaklaşıyor. Onun için milletinden de saygı görüyor. Kösemsarı gibi düşmanlarını da kendisine çekip arkadaş ediyor. Destanda anlatıcının da dinleyicinin de Kozı'nın taraftarı olduğunu görüyoruz.

Önemli kahramanlardan biri de Bayan. Olayın akışı da, bu Bayan için olan kavgayla başlayıp, Bayan'ın kendi kendini aşkı için kurban etmesiyle sona eriyor. Kozı gibi Bayan da eski örf, adetin örgüsünden kurtulmaya çalışan bir genç. O zamanlar Bayan gibi sevgilisine ulaşamayan Kazak kızları az değildi. Bayan bu adaletsizliğin, derebeyi gerici geleneğin kurbanı.

Bayan; akıllı, cesur kız. Kendi aşk duygusunu ölümden de değerli buluyor. Onun aşk yolundaki kutsal kahramanlığı tüm dünya destanlarında, en güzel örneklerle karşılaşan özellik olarak tasvir ediyor. Destanın bu gibi ayrıcalıklı gizini Rus bilimadamları da değerli bulmuş. Kazak ağız edebiyatında "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" gibi şanı büyük çok yaygın bir destan yok diyebiliriz.

Kozı ile Bayan'ın aşkı doğuştan demiştik. Bu doğunun ünlü aşk destanı "Leyla ile Mecnun"un aşkına benziyor ve iki gencin aşkı da güçlü, sağlam oluyor. Bu dünyada kader birleştirmede için, ikisi o dünyada birleşiyorlar diyor. Destanı dinci destancıların inançları da etkilemiş. Kozı'nın öldüğü yerde Bayan da ölüyor. Bayan ile Kozı, Karabay gibi sert baba emrindeki kadere karşı duruyorlar. Destanın en güçlü kavgası da bu zorlukta, çatışmada. Kadının aşk yolunda mücadele etmesi doğuda Zliha ile başlıyor. Fakat Zliha sadece zorluklar çekiyor, tükeniyor. Sonunda amacına ulaşıyor. Nizami'nin anlattığı "Kısırav ile Şirin" destanında da Şirin İran'ın şahı Kısırav'la evlenip onun oğlu Şiruya, kendi babasını öldürüp üvey annesi Şirin'le evlenmek istediğinde, Şirin Kısırav'ın mezarına gidip kendini hançerle öldürüyor. Kozı ile Bayan'ın hikayesi daha da trajik. Çünkü burada iki genç birbiriyle hiç birleşmeden ölüyorlar. Bayan destanının trajedisi Nevayî'nin anlattığı "Farhad-Şirin" destanındaki Farhad'ın mezarında ölen Şirin'e benziyor.

Bayan'ın Kozı'ya sonra âşık olacağını Karabay'ın iki kızı Ay ile Tansık'in konuşmaları gösteriyor. Baltalı'dan taşınırken "Kozı pişmemiş bir elma, ne zaman güçlü olursun, ne zaman Kozı'nın damat olduğu günü görürüz?" diye, iki kız beşikteki Kozı ile Bayan'ı evlendirmeyi hayal ediyorlar. Şöje'nin nüshasında bayan Kozı'ya ablalarının anlatmasıyla dışardan âşık oluyor. Bayan sevgilisini görmeye acele ediyor. Bundan sonra Bayan'ın aşkı hiç durmadan pekişiyor, büyüyor.

Kızın sevgi gücü, ayrıca Kozı'nın öldüğü zaman görünüyor. Karabay Kozı'nın öldüğünü duyurup: "Kozı'dan daha iyisiyle evlendireceğim, ağlama" dediğinde Bayan: "Kozı'dan başkasıyla mutlu olmayacağım, şimdi artık benimle kendin evlen" diye haykıran acılı duygusunu dile getiriyor. Bayan önceleri anne babasına açıkça karşı çıkmıyordu, bu defa babayla da, anne-baba geleneğiyle de irtibatı kesiyor.

Yas tutan Bayan yerinden kalkmadan jurtta (taşınmış köyün ardında kalar eski yer) kalıyor. Şöje'nin nüshasında ağlamakta olan Bayan'ın rüyasına kırk şiltan (melek) gelip:

"Kozı'ya kaç günlük hayat istiyorsun?" diye soruyor. O zaman Bayan:

"Uzun ömür istemiyorum, üç gün, üç gece beraber olsam, yeter!" diyor.

Bayan'ın dileğini tanrı verdi,

Er Kozike yerinden kalkı verdi.

Gerçek aşklar kendinde değil,

Hızlıca üç gün, üç gece geçiverdi.

Şöje'nin nüshasının bu kısmı Kozı ile Bayan'ın hayal aşklarına acıdığı için eklenmiş. Hayatında ulaşamadığı hayaline en azından düş hayalle ulaşsın diyor gibi. Bundan sonra kucaklaşarak ölmekte olan iki sevgilinin yanına Hızır geliyor.

Hızır, "Yaratılan yedi aşktan biriymiş diye" dua edip, ikisine otuz bir senelik hayat verip tekrar birleştiriyor. Bu da milletin Bayan ile Kozı hikayesine acıdikları için ekledikleri olay.

Bayan amacından geri dönmeyen cesur kız, ve-

falı eř. şöje destanın sonunda:

Kozı'nın öldüğü yerde Bayan da ölmüş.

Herkesin öyle olsun aldığı eşi.

diye, Bayan'ın halkın saygı duyduğu, delikanlının hayali olan eř olduğunu övüyor.

Bayan çok güzel kız. "Onun güzelliğini, şanını duyan Toksanbay'ın doksán oğlu âşık oluyorlar," diyor anlatıcı. Bunların hepsi de dünyayı gezen do-laşan kişiler idi. Bayan hiçbirisine gönlünü kap-tırıyor. Bunların içinde en güçlüsü Kodar ise de, Bayan ona hiç gönül vermiyor. Bayan'a sadece sevgilisi değerli. Bu yolda ancak Kodar'la kavga et-medi, babası Karabay'la, tüm vatamı, milletiyle kavga etti. Bayan düşmanıyla savaşabilen hem akıllı, hem güçlü kız. O güçlü özelliğini Bayan Kozı öl-dükten sonra da daha net şekilde gösteriyor. Diğer aşk destanlarında karşılaşmayan, ayrıca, aşk kadınının yapamayacağı güçle görünüyor.

Bayan ölen sevgilisi için kendisi öç alıyor. Kodar'ı kuyuya indirip, taşla vurarak öldürüyor. Bununla halk destanı Kazak kızın aşkı için mücadele vermeyi nasihat ediyor. Kuru yas tutmakla ölmek az, sert güç, öç alma olsun. Boşuna ağlayıp ölmek, mücadele ederek saf hayalini aklayıp öl diyen masu-mane anlayışı gösteriyor.

Destanda karakteri, karakterleri tam olarak tasvir edilen kişilerden biri Karabay. Onun net sıfatlarınd-an biri cimrilik, mal sevgisi, oburluk, zenginlik. Mal varlık zenginliğin yanında onun için vatan, dost, eşinden doğan çocuğun gözyaşı hiç önemli değil. Bu yönüyle o şık bermes (cimri) Sığaybay'a, karđız beyneli (lanetli) Karımbay'a benziyor. Zalim zengini iğrenç şekilde gösteren görüntüyü bu tipte görüyo-ruz. Seksen beş yaşında olan Karabay'ın baybişesi (hanımı) çocuk doğurup bir dilsiz kadın Karabay'a müjdeleyerek geldiğinde, cimri olan zengin ona "saçmalama" diyerek konuşturmuyor.

Doksán bin atı olan Karabay'ın gönlü o kadar dar, cimri ki Karabay hayvanlarını kendisinin ye-mesini bile kıskanan zengin. Destanda şair onu:

Doksán bin atı olan zengin olsa da,

Evinde giyecek hiç cübbesi yok.

diye betimliyor. Karabay'ın kalbi her zaman acı-mayı bilmiyor. Sarıbay "evdeki hanımımız hamile" diye, anne geyiği vurmadığında, "ölsem de bir do-yayım vuruver" diye Sarıbay'ı zorluyor ve:

Karşılaşan hayvanı niye vurmuyorsun,

Yoksa arkadaşlıktan uzaklaşıyor musun?-

diyor.

O dostluğu bir geyiğe satabiliyor. Çünkü geyik onun için yemek, tassaruf, kâr.

Yeminine vefalı olan Sarıbay geyiği vuracağım diye vefat ediyor. O zaman Karabay ölen Sarıbay'a bakmıyor. Geyik daha ölmeden karnını yarıyor. İçinden çıkan ikiz yavrusunu kesiyor. Bu, merha-metsizliğin, taş kalpliliğin işaretidir. O kimseyle yakın arkadaşlık kurmuyor. O Sarıbay'ın öleceği an arkadaşına hiç bakmıyor.

Mal mülk sevgisiyle yanan açıkgozlu, cimri Ka-rabay'da vicdan, ayıp, adalet hiç yok. O millete de, vatana da vefasız, acımasız, bencil. Sarıbay öldükten sonra başsağlığı dilemek için Sarıbay'ın köyüne git-meye hazırlanıyor. Fakat ilk önce kendisi gidiyor. Çocuğu görüp geri kaçıyor.

Karabay'ın açıkgozlülüğu, cimriliğinden hemen güç alıp, o Sarıbay'la yapılan anlaşmayı, yemini bozuyor. Geri dönüp doksán deveye yüklenmiş sa-baları (kırmız konulan kap) bıçakla yarıyor. Beyazı döküyor, yemini bozuyor. Beyaz dökme, yemin bozma, Kazakların inançlarına göre büyük günah. Destan da Karabay'ın bu karakteri iyi betimlenmiş.

Karabay'da merhamet, insanlık duygusu yok. İnsanlara değer vermiyor. Kendi çocuğuna bile acı-mıyor.

O kendi evladı Bayan'ı çölde atlarını susuzluktan kurtardığı için Kodar'a vermeye kalkışıyor. Genç kızın mutsuz olmasına neden oluyor.

Karabay'ın merhametsizliği, acımasız kalabalığa dönüşüyor. O insanları hiç sevmiyor, öğreniyor, milletten uzaklaşıyor. şair Karabay'ın cimriliği, bencilliği o kadar derin, ispatlayarak tasvir ediyor. Milletten kaçan açıkgozlu, kötü niyetli. Karabay destanda bazen aptal olarak gösteriliyor, şair burada mizahla anlatılıyor. Fakat, bununla beraber, Kara-

bay'ın acımasız sertliğini sonuna kadar daha derinleştirerek, pekiştiriyor. Bunun sonunu trajediye götürüyor.

Karabay'ın hanımı ve kızlarında Karabay karakteri mevcut değil. Karabay dönürlük yeminini bozup Baltalı'dan taşınmaya kalkıştığında kadın: "Adamcağız, hangi erkek yemini bozar, sonra ona Tanrı acımaz" diyor. Ve taşınmaya karşı çıkıyor. Karabay'ın kızları Ay ile Tansık doğdukları yerden taşınmak istemiyorlar. İki kızın doğup büyüdükları yerle vedalaşması Janak'ın nüshasında çok güzel, usta ve hüznünlü şekilde anlatılıyor.

Destandaki birbirini seven gençlerin muradına balta vuran olumsuz kahramanlardan biri Kodar. Karabay destanda sertliği, bencilliği, açıkgozlülüğü ile görünüyorsa, Kodar da zalimliğiyle, adaletsizliğiyle görünüyor. Bunun gibi insanlar kendinden başkasını tanımıyor.

Kodar'ın zalimliği kiskançlığa dönüp, gittikçe pekişip, Kozı ile Bayan'ın ölümüne neden oluyor. Destan insanın duygu dünyasını çok ustaca betimliyor. Şöje'nin nüshasında Kodar çok ünlü Noğay zengini Şakpabay'ın oğlu deniliyorsa, bazı nüshalarda da Kalmuk bahadırı deniliyor. Üçüncü nüshalarda ise Karaabay'ın üvey oğlu. Bazen, bayağı kölesi. Nasıl olsa da bu durumlar Kodar'ın kusurlarını örtmüyor. Hepsinde de bencil, kiskanç, zalim, kaba Kodar karşımıza çıkıyor.

Kodar'ın tüm kötülükleri Bayan'ı istemesinden doğuyor. Şöje'nin nüshasında Noğay'lara misafirliğe gittiğinde Bayan'ı gören Kodar hemen âşık oluyor. Bayan ona: "Nogay'la çıkmam" dedikten sonra Kodar'ın Bayan'ı istemesi hemen kaba kuvvete kadar büyüyor. "Anne babamı kurban etsem de seninle evlenirim." diye inat ediyor. Gölge gibi, Bayan'ın peşini bırakmıyor. Janak'ın nüshasında Kodar Karabay'a:

Üvey kızını ben almam.

Ben ancak Bayan'ı isterim.

diyor.

Bunlara rağmen, Kodar'ın zalimliği ne kadar ağır basıyorsa da destanda onun Bayan'a gerçekten aşık

olması da anlatılıyor. Bayan'la evlenebilmek için zorluklara göğüs geriyor. Pantusov'un kaydettiği destanda Tansık adındaki ablası öldüğünde, Bayan, onun mezarına kapla su götürüp büyük göl yaptırıyor. Janak'ın nüshasında Kodar kuş uçmayan ıssız yerde hergün dört, beş kuyu kazıyor, her kuyu yüz kişilik. Su çıkmayan kuyuya, diğer kuyulardan kapla su getirip dolduruyor.

Bir taraftan bakarsak destanın bazı nüshaları, emeği objektif şekilde anlatıyor. Kodar belli bir yere kadar çalışkan olarak tasvir ediliyor. O, Bayanla evlenebilmek için üç sene boyunca Karabay'ın konularına çoban oluyor. Hatta jilkısı (at sürüsü çobanı) bile oluyor. Destanın bu kısmında Kodar suçlu değil. Burada, zor yapılmış destanın zıt durumlarını biraraya toplayan noktalan, psikolojik karışıklığı farkediliyor. "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının farkı burada.

Kodar çalışmakla amacına ulaşmak istiyor. Buna gücünün yeteceğine inanıyor. Kodar gerçekten de dev. Ayagöz'e geldikten sonra Bayan'ı isteyen doksan delikanlıya kendisi karşı duruyor. Hiçbir şeyden korkmuyor. Bunlar, Kodar'ın iyi yönleri.

Kodar dev. Fakat bahadır değil, sadece güç sahibi. Kendisinden büyük, güçlü bahadır'la karşılaştığında çekiniyor, korkuyor. Cömert de değil. Düşmanını yendiğinde acımıyor. Yenilirse yalvarır. Kodar kendisine rakip olan Kozı ile, kız için, herkesin önünde açık meydan da savaşmaya korkuyor. Uyrken öldürüyor. Burada Kodar olumsuz yönüyle görünüyor.

Karabay gibi, Kodar'ın ettiği yemin ile verdiği sözlerin de değeri yok. Yenildiği zaman Kozı'yla arkadaş oluyor, sonra da kötülük düşünmeye başlıyor. Arkadaşlık yemini onun kötülük yapmasına araç oluyor.

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanı sadık dostluğu anlatan destan. Burada halkın doğruluğa olan taraftarlığı anlatılıyor. Olumlu kahramanlar sayesinde değer veriliyor. Bunun gibi olumlu kahramanların bir kısmı: Sarıbay, Aybas, Taylak Kozı'nın taraftarları. Çocukken yetim kalan Kozı'ya her zaman babalık, arkadaşlık ediyorlar. Sarıbay iyi niyetli baba. Onu millet seviyor. Sarıbay öldüğünde, Taylak mi-

İleti toplayıp Sarıbay'ın ölüsünün nerede kaldığını söylememiştir.

Bayan'ı istemek için Karabay'a on bir elçi gönderdiğinde, Karabay onları döverecek geri yolladığı zaman da barışı koruyan Taylak öç alacağız diyenleri yatıştırıyor.

* * *

III

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının fikri, kompozisyonu çeşitli nüshalarda da farklı oluyor. Gruplaştıracak olursak, onları esas iki kola ayırabiliriz. Destanın çoğunda romantik özellik ağır basıyor ve destan trajediyle sona eriyor. Şöje, Kastane, Radloff, Berezin, Pantusov, Abramov'ın nüshaları ve 1909 senesinde yayınlanan nüsha bunun gibi. Bunlarda da bu dünyada evlenemeyen Kozı ile Bayan, öbür dünyada birleşiyorlar. Burada "Leyla-Mecnun"a benzerlik var. Fakat "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanında kendini âşık için kız kurban ediyorsa orada erkek (Mecnun) kurban ediyor. "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanında baş kahramanın Bayan olması da bundan dolayı. Bu Kazak kadınının geçmişteki ağır hayatına işaret ediyor. Destanın çoğu boy, derebeyi toplumun geleneğindeki adaletsizlikleri anlatıyor.

Destanın ikinci kolu, Janak'ın nüshası. Burada gerçekçilik ağır basıyor. Öbür dünyadaki mutluluğu amaç edinmiyor, sevgililerin bu dünyada mutlu olmalarını hayal ediyor. Bundan dolayı, iki sevgiliyi evlendiriyor. Göçebe yaşamın geleneğinde olumsuzlukları kolaylaştırıyor, onları hafifleterek örtme durumu söz konusu. Destanın bu iki koluna uygun şekilde onun kompozisyonu da değişik/farklı. Zirveye ulaşması-Kösemsarı'nın ölümü, çözü-

mü ,Kodarın ölümüyle sonuçlanıyor. Bunların sonu, sevinç. Başka nüshalarda zirveye ulaşma, Kozı'nın ölümü, çözümü, Bayan'ın intihar etmesiyle bitiyor. Sonu trajik.

Aşk konusunu ele alırsak, Janak'ın nüshasının esas özelliği de romantik aşk sistemiyle oluşturulmuş.

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanında ibret verme özelliği güçlü. Destanda hayatın gerçekliği, olumsuzluğu tasvir ediliyor. İnsanların karakterleri yaşamdan doğuyor. Kahramanların bir kısmı kötülüğün örneği ise, ikinci kısmı iyiliğin örneği olarak gösteriliyor. Acımasız Karabay, Zalim Kodar, Sasanbiy, vefasız yenge, zalimliğin taraftarları. Onları halk lanetliyor. Kozı, Bayan, Ay bas, Ay, Tansık, iyiliğin, adaletin taraf tarlan. Destancının tüm dilekleri bunların tarafında. Destanda kötülükle iyiliğin kavgası tasvir ediliyor.

Destanın başka bir özelliği, burada göçebe milletin geleneğini eleştirme var.

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının dili eski, fakat gerçek milletin dili. Destan çoğu zaman şiirle anlatılıyor. Yedi heceli şiirle, Janak'ın nüshasında sadece iki defa karşılaşıyor. Destanda halkın söylediği gelenek şiirlerinin özelliği, örneği güçlü, kahramanlarının konuşmasına (monolog) üç yerde rastlanıyor.

Destanın içinde deyimler, benzetmeler kullanılmış. Ve hepsi estetik kaygısıyla kullanılıyor.

Fakat destanın betimleme özelliği onun yalnızca dilinde değil, çoğu zaman fikrinde, insan tiplerinde, olayların çekici, güzel olarak tasvir edilmesinde.

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanı Kazak edebiyatının büyük miraslarından biri.